

ÓJVÁRAD MŰHELY

Ára 9,50 lej, 800 Ft

TÖRTÉNELEM / IRODALOM / MŰVÉSZET

Hogy látva lássanak?

Ady-fotók
1908-ból

Janus Pannonius és a reneszánsz Várad

Horváth Imre és Bélteki László barátsága

2023
Június

Boka László

Hogy látva lássanak?

Oknyomozás Ady kalandos sorsú, 1908-as nagyváradai fotói kapcsán

E. Csorba Csilla remek könyvében¹ Ady Endre fényképeit és azok keletkezéstörténetét tárgyalva jegyezte meg két, Nagyváradon készült egykori fotográfia kapcsán, hogy azok „megítélésünk szerint” egy időben készültek. A fogalmazás szerény és visszafogott, a két fényképet összehasonlítva jól látszik, hogy azokon nem csupán Ady Endre öltözete, sőt mi több, még frizurájának tincsei is a legkisebb részletekig menően egybeváágók, hanem a fotográfus személye is könnyűszerrel beazonosítható, egyéb adatokat figyelembe véve pedig az is kikövetkeztethető, hogy a két kép minden valószínűség szerint egy adott napon, vélhetően egymás után készült. Az egyik fotográfia régóta közismert, azt Ady egy ideig „ismeretlen váradai fényképe”-ként juttatták a két világháború között az OSZK Kézirattárába, ahol ma is őrzik. A felvételen, a kép alatt lila tintával valaki rá is jegyezte az évet

Irodalom

BOKA LÁSZLÓ (Nagyvárad, 1974) József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, egyetemi docens, az [MTA] Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

és a fotográfus nevét: a kép 1908-ból való, Lambert Ede nagyváradai fényképész felvételéről van szó, akinek a Rákóczi út 8. szám alatt volt akkoriban műterme a Pece-parti Párizsban. A másik felvételen Ady két általa sokat pártolt fiatal barátja, híve társaságában látható. A fényképen középen ülő Adyval *A Holnap* legfiatalabb költője, Emőd Tamás, illetve a *Holnap* Irodalmi Társaság egyik oszlopos tagja, később – 1909 őszétől majd – második elnöke is, a hírlapíró-jogász Nagy Mihály látható, akik egy szecessziós asztalka körül ülnek. E fotográfia irodalomtörténeti érdekessége, hogy a három ülő alak előtti asztalkán a *Nyugat* lapszámai (feltételezhetően legelső kettő, netán más, későbbiek) láthatók. E. Csorba Csilla helyesen

fűzte hozzá² e fotóhoz, hogy: „a Nyugat-szám[ok] szerepeltetése a majdani holnaposok előtt egyfajta szellemi azonosulást jelenthetett” a két nagyjából egykorú, és később tagjaikban is átfedést jelentő csoportosulás között. A fogalmazásban a „majdani” jelző 1908 szeptemberére utal, amikor *A Holnap* első antológiája végre megjelent,³ de jelenthetett akár már tavaszt is, ekkor ugyanis már lázasan szerveződött a nagyváradai költői csoportosulás, mely 1908 februárjától kezdve folyóiratot, havi revüt tervezett kiadni, ám miután ez nem sikerült, helyette egy rangos antológiában kezdtek el gondolkodni. A magyarázat az ezt megelőző hónapokra, mindenképpen 1908 első nyolc-kilenc hónapjára datálja az említett két fotográfia elkészülését, s leginkább két hónapot emel ki lehetséges időpontként: 1908 februárját vagy áprilisát.

A két fénykép közül a második is ismert volt, többek között Révész Béla *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről* (kiegészített második kiadás, Athenaeum, 1925.) című könyvéből.⁴ A fotóról korabeli reprodukciót ma egyedül a Nemzeti Múzeum őriz: azon jól látható, hogy a készítője, Lambert Ede felragasztotta a fotográfusi karton cégpapírára, melyen nyomtatott névjegye, vignettája is látható, erre a papírrészre írt rá valaki idézőjelek között autográf két sort sötét tintával:

„»Mint a Corvinák három bús diákja,
Múltak ködén át ködlő cimborák.«
– (Juhász)”.

Juhász két parafrazeált sora⁵ alá Emőd Tamás más tollal datálásképp odaírta: „910. III. 5.”, majd aláírásával is ellátta a Lambert-féle fényképpapírt.

¹ E. CSORBA Csilla: *Ady. A portrévá lett arc. Ady Endre összes fényképe*. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008.

² Uo.

³ Az első versválogatás kiadása különböző okok miatt csúszott, s végül 1908. szeptember 1.-én került csak ki a nyomdából.

⁴ RÉVÉSZ Béla: *Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről*. Bp., Athenaeum, 1925. (kiegészített, 2. kiadás), 64. és 65. oldalakon.

⁵ Az eredeti sorok a *Filológia* című 1908-as versében így hangzottak: „S mint ősöm, a Corvinák bús diákja / A múlt ködén átködlő cimborá, / Margóra róttam: Ihatnám! S az Élet / Nagy szomjamat nem oltá el soha!”

Maga ez a második, háromalakos fotográfia mindazonáltal több helyen csak részleteiben, csonkán látott napvilágot az idők során. Furcsa módon Emőd Tamás a *Nyugat*-ban közölt visszaemlékezésében,⁶ 1923. április 1-én is csak Ady kinagyított képét közölte, elhagyva a képről Nagy Mihályt és önmagát, s így fűzött hozzá magyarázatot, amire még visszatérek. A *Magyar Irodalmi Lexikon*⁷ első kötetében, 1963-ban is így, csonkán szerepelt a kép, abban viszont az eredeti fotóról már Nagy Mihályt vágták le, s azt az „Emőd Tamás” címszónál közölték, Emődöt Adyval kettesben ábrázolva.

Az első, tehát a csak Adyt ábrázoló portréfotó is furcsa pályát futott be: Az Amicus kiadású *Ady-könyv* – amint arra helyesen az említett Ady-fotográfiákat közlő albumban Csorba Csilla is felhívta a figyelmet – tévesen még Major Henrik felvételeként közölte azt 1924-ben.⁸ E képnek csupán egyetlen eredeti pozitívja létezhetett, Emőd Tamás legalábbis azt írta említett visszaemlékezésében, hogy az „ma is Rozsnyai tulajdonában van Szeghalmon”.⁹ Emőd az erről készült kópiával rendelkezett: „Az ő szívességéből kaptam meg, hogy kliséet csináltassak róla, az utólagos hozzájárulásában bízva, közreadom másolatát.” Minden bizonnyal emiatt feltételezhetett a két kép elkészülte között pár hónap eltérést. Az, amelyiken Ady egyedül látható és a végtelenbe tekint, Emőd véleménye szerint későbbi, mint a hármas, s már valamikor a „duk-duk affér utáni” időből való, tehát – Emőd feltételezése szerint legalábbis – 1908. november 15. után készült volna.

Emőd cikkében több pontatlanság, tévedés is kimutatható, vélhetőleg a másfél évtized távlatából történő visszaemlékezés okán. Általában más – például a *Holnap*-ot érintő – ügyekben is pontatlan emlékező volt. A *Nyugat*-ban, a képek kíséreteként közölt egykori lírai írásában láthatóan két történetet szeretett volna leginkább elmondani a két közölt Ady-fotó mentén, mindkettőben el nem ítélni módon némiképp saját egykori szerepét is kidomborítva. 1923-ból visszatekintve az egyik történet a hármas asztaltársasághoz kapcsolódik, ez tkp. a *Nyugat* első számainak megjelenését és Adyra tett hatását részletezi, aminek a visszaemlékezés szerint Emőd és Nagy is a szemtanúja volt.

(Ennek értelmében Ady először Váradon vette volna kézbe a *Nyugatot*!). Sokatmondó, hogy Emőd másutt – mint szó lesz róla – ugyanezen fotó kapcsán már „1907 körül”-t is említett. A másik, egyéni Ady-portréhoz (ami egészen nagy valószínűséggel egyazon napon és helyen, műteremben készült, legfeljebb Ady már társasága nélkül készíttethette azt) nehezebben lehetett történetet társítani, így ott Emőd az életében fontos események közül tizenöt évvel későbbi közléskor Adynak a *duk-duk affér* utáni kálváriáját emeli ki visszaemlékezésében. Abban ő maga is (több irányból) érintett (és említett) volt. A *Nyugat*-ban így lehetősége nyílt közölni e portré mellett a neki szóló egykori Ady-levél bocsánatkérő sorait is. Mindebből egyetlen dolog bizonyos: azt a fotót, amin csak Ady Endre látható, Emőd sokáig nem ismerhette, így biztosra vehető, hogy e felvétel készítésekor ő (már) nem volt jelen, s utóbb ezért gondolhatott időbeli különbséget a két fénykép elkészülte között.

Lássuk közelebbről: Adynak a *duk-duk affér* utáni visszakoazása, Érmindszentről küldött sajátosan bocsánatkérő sorai jól ismertek 1908 utolsó másfél hónapjából. Ady ekkor szülőfalujába menekülve sűrűn magyarázkodik kínos levelekben Hatvany Lajosnak¹⁰ és a *Nyugatosoknak*, a *Holnap* tagjainak és Schöpflin Aladárnak, s mindenkinek, Lédáéknak szóló év végi levelében egyenesen úgy fogalmaz: „hülye cikk volt”¹¹. Az Emődnek címzett egyik levelében valóban arra kéri fiatal barátját, hogy értesse meg „a fiúkkal” (mármint a váradi a *Holnap* tagjaival és támogatóikkal), hogy fulmináns cikkének éle nem ellenük szólt. Az mindenképpen említendő tény, hogy Ady polemikus cikke után Dutka és Juhász orrolt meg rá leginkább a váradi társai közül, a világtól való elbujdosása, év végi magyarázkodásai közepette – a Juhással történt nyilvános pengeváltásai után a *Független Magyarország* hasábjain¹² – magánlevelekben épp a háromalakos képen látható személyeknek írt elnézést kérő sorokat a váradi barátai közül, vagyis Emődnek és Nagy Mihálynak. Mindketten való-

17

⁶ EMÖD Tamás: Két Ady-kép, *Nyugat*, 16. évf., 1923. április 1., 7. sz. 434–437.

⁷ BENEDEK Marcell főszerk.: *Magyar irodalmi lexikon*, 3 köt. Bp., Akadémiai, 1963–1965. I. kötet, 290.

⁸ REITER László szerk.: *Ady-könyv: Dokumentumok az Ady-kérdéshez* Bp., Amicus, 1924.

⁹ EMÖD: Két Ady-kép, i. m.

¹⁰ Csak Hatvanynak több mint egy tucat magyarázkodó levelet ír, utóbbi pedig így zárja az ügyet: „Czikked tehát köztünk *elfeledhető*, de nem excusálható.” [kiemelés az eredetiben.] Vö. Hatvany Lajos – Ady Endrének. in *Ady levelezése* II., s.a.r. HEGYI Katalin, VITÁLYOS László. Bp., Akadémiai–Argumentum, 2001. 101.

¹¹ Ady Endre levele Diósi Ödönének, 1908. nov. 29. in. *Ady levelezése* II. (1908–1909). i. m.

¹² Lásd JUHÁSZ Gyula: A Duk-duk affér után, *Független Magyarország*, 1908. november 22., 20.; illetve ADY Endre: A Duk-duk-afférhoz. Válasz a Holnapnak, *Független Magyarország*, 1908. november 26., 10.

ban közel álltak hozzá. Előbbit arra kérte, hogy „Canossa-járás gyanúja nélkül”¹³ is számítson rá továbbra is *A Holnap*ban s minden más téren, utóbbinak előbb azt írta, hogy „a fiúkat mind-mind üdvözlöm”¹⁴, majd egy másik levelében azt, hogy mindazokat „akik még nem tagadtak meg, ölelem”¹⁵, végül azt, hogy „Egyre kérlek: értesd meg a fiúkkal, hogy semmit ellenük nem vétettem. Kezdjük, ha akarják előlről, illetve ott, ahol abba-maradt, a dolgot. Én, bizony isten, még Lipótmezőről is küldök írást. Kollányival légy jól, s szeresetek engem. A fiúkat, főképpen [Emőd] Tamást, ölelem”.¹⁶

Látható egyfelől, hogy mind Emőd, mind Nagy Mihály Ady legszűkebb köréhez és a nagyváradi társaság magjához tartozott, akik révén Ady „üzent” is további cimboráinak, támogatóinak. *A Holnap* első antológiáját Emőd eleve úgy dedikálta Nagy Mihálynak, hogy abban őt „a Hétmagyarok törzsfőnökének” szólította már akkor is, amikor Nagy még nem volt a poéták mögött hivatalosan csak 1908 októberében megalakult Irodalmi Társaság elnöke – majd csak a következő év végén veszi át e tisztséget Dénes Sándortól. 1908-ban 24 esztendő volt csupán, egyetemi stúdiumokat végzett. Az Emőd-dedikációban szereplő indoklás egyértelművé teszi Nagy beavatott mivoltát is: „mert együtt vívta és vívja meg a nagy csatát velünk, a hetek oldalán”. Emőd „benső szeretettel, holtomiglan tartó pajtásaggal” viszonyult Nagy Mihályhoz, ahogyan ezt a dedikációja is őrzi, költőként azonban Dutka Ákos és Ady barátságára volt a legbüszkébb. *A Holnap*-os poétatársak közül márpedig Adynak az *Új Idők*ben közölt novemberi cikkét leginkább Juhász, Dutka és a fiatal Emőd érezte arculcsapásnak, ügyük megcsúfolásának.¹⁷ Őket, hármukat jó barátokként is szoros kötelékek fűzték egymáshoz ekkor s még évtizedek múltán is. A két idősebb, tapasztaltabb, s némiképp már az antológia előtt is országos hírnevet szerzett alkotó, a kétkötetes Dutka és az egy verskötetettel rendelkező Juhász különösen jó barátok lettek,

mellettük a rájuk felnéző, rajongó fiatal Emőd képviselte elsősorban a helyi poétaerőket. (Miklós Jutka ugyan Nagyváradon élt, de hölgyként értelemszerűen nem töltött annyi időt velük, az antológia többi szereplői közül pedig Babits és Balázs Béla nem éltek a városban). Ők hárman voltak tehát a költői „hetesfogat” helyi erőinek számító poéták. Közülük *A duk-duk* után Juhász keserűen-kurucosan válaszolt Adynak az egész Társaság nevében, amelynek alelnöke is volt, de utóbbi kettő sem volt rest, bármennyire is rajongtak Adyért. Dutka – aki a Társaság titkára is volt – 1908 decemberében küldött rövid cikket Zubolynak, vagyis Bányai Elemérnek a készülő *A Budapesti Újságírók Egyesülete éves Almanachja* részére, olyan mondatokkal, miszerint ezen a pár hónap alatt országszerte meghurcolt fiatal könyvön nem csak az „öreg májak epéje” csurgott végig, de immáron „a Júdás csókja is ott ég” rajta!¹⁸ E nem finomkodó mondatokkal ő is megerősítette Juhásznak a *Független Magyarországnak* közölt tételmondatait, miszerint Ady csak nyert *A Holnappal*, hangosabb lett neve, ellentétben a másik hat költővel, akik mind az igaztalan Ady-epigonság vádját kellett, hogy elszenvedjék. Mégis, ha Ady így döntött, joga volt hozzá, tudomásul veszik, de – „hatan akik megmaradtunk” (írja Dutka) „erős hittel a mi törekvéseink útján”¹⁹ – viszik tovább az antológia (és az akkor még nagyon is remélt új folyóirat) ügyét, épp a vádakat cáfolandó. 1908 késő őszén a fiatal Emőd Tamás maga is keserűen fogalmazott, megátkozta szeretett mesterét a *Jávorka nótájában*. A vers az 1909 tavaszán megjelent második versantológiában kapott helyet.²⁰

Minderről 1923-ban, Emőd *Nyugat*ban közölt visszaemlékezésekor persze egy szó sem esett. Ady egykori botlását nem is lett volna ildomos újfent előhozni, legfeljebb a bocsánatkérését, megtérését. És Ady valóban kibékült nagyváradi cimboráival, később ugyan, mint a Nyugattal, de bizonyos, hogy legkésőbb 1909 januárjában. Akkor már azt írta Juhász Babitsnak, hogy az új, készülő antológiában „Ady is jön”. A hármas kép akár akkortájt is készülhetett volna. Igen ám, de Emőd éppen nem ezt, hanem a másikat, Ady önálló portréját mondta – nyilván tévesen – *A duk-duk*-cikk

¹³ Ady Endre levele Emőd Tamásnak, 1908. dec. 28.?, in *Ady Endre levelezése II...*, kiad. Hegyi és Vitályos, 133.

¹⁴ Ady Endre levele Nagy Mihálynak, 1908. nov. 22. Uo., 102.

¹⁵ Ady Endre levele Nagy Mihálynak, 1908. dec. 5. Uo., 114.

¹⁶ Ady Endre levele Nagy Mihálynak, 1908. dec. 24. Uo., 128.

¹⁷ Évekkel később, Ady halála után Juhász megértőbben ezt már „a magányos oroszán elbódülése”-nek nevezte, „aki le akarta rázni magáról barátai és ellenségei koloncát egyaránt”.

¹⁸ DUTKA Ákos: *A Holnap*, in SZERDAHELYI Sándor (szerk.), *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909*, Bp., Korvin Testvérek Könyvnyomdája, 1909, 119–120.

¹⁹ Uo.

²⁰ EMÖD Tamás: *Jávorka nótája*, in *A Holnap új versei*, szerk. KOLLÁNYI Boldizsár, Bp., Deutsch Zsigmond és Társa, 1909. 178–179.

„Rozsnyaynak a Duk-Duk ügy részleteit beszélgetve, teljes, de egyelőre diszkrét megbánással, – egyébként pedig szeretettel
Ady Endre”

A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára kolligátumként (A *Holnap* két antológiáját egybekötve) őrzi Rozsnyay egykori kincsét, amit tulajdonosa minden poétával dedikáltatott, bár volt, akikkel ez csak évek múltán sikerült.²¹ Adyt követően alig pár héttel később dedikálta a három említett – ekkor életvitelszerűen Nagyváradon élő – poéta is az első A *Holnap*-kötetet, méghozzá egy napon, vélhetőleg egy asztaltársaságnál, 1908. december 12-én. Ők így már láthatták Ady bejegyzését, teljes, de diszkrét megbánását is Rozsnyay példányában, de saját soraik többnyire még a csalódás hangján szóltak. (Ekkor ráadásul nem sejthetik, hogy Rozsnyay Kálmán miféle színházi és sajtóbotrányokba keveredik pár héten belül Nagyváradon, ami akaratlanul is rossz fényt vet majd a Társaságra s A *Holnap* költőire).²² Mindezek a felfokozott érzelmi állapotok viszont igazolhatják, hogy Emőd emlékezetében a kezdeti szervezkedésekkor is jelenlévő Ady (1908 februárja vagy áprilisa), a kiteljesedés és beérkezés, vagyis A *Holnap* közönség elé lépése (1908 szeptember-október),²³ illetve az őket ért tetemes számú külső támadások közepette Adynak a novemberi belső meghasonlása (az *Új Idők*-ben közölt cikk) idősíkjai miatt kapcsolódhattak egybe. Emőd egy ponton viszont maga is azt írja, hogy mindaz, amit Ady későbbi terveiről, utazásairól, szanatóriumi terveiről ebben a levelében megemlített, annak megtörténtét „ma már nem tudom időrenddel megállapítani”. Ezért is fenn-

19

utáninak. Az bizonyosra vehető, hogy 1908. novembere és 1909. januárja között semmiféle közös, ünnepi fotográfia nem készült A *Holnap* egyetlen tagjával sem. Ekkor, a szerencsétlen cikk miatt ünnepségre nem is lett volna ok, elmaradt A *Holnap* fővárosban tervezett matinéja is.

Mindezek részletezésére azért volt szükség, mert ha elfogadjuk, hogy a két fotó egyetlen napon született, akkor mindkettő 1908 januárja és 1908 októbere között készült, vagy – de erre gyakorlatilag semmi esély nincs – mindkettő csak 1909. január utáni lehetne. Ha ezen utóbbi, több oknál fogva kizárható feltételezést joggal el is vetjük, Emőd többnyire pontatlan visszaemlékezésében szerepel még egy fontos utalás, amire érdemes odafigyelnünk: méghozzá Rozsnyay Kálmán személyére. Ez az adat több irányból is érdekes lehet. Mint szó volt róla, Ady diszkréten megbánta fulánkös írását, de a publikum előtt ezt persze nem ismerte be, büszkesége, hiúsága nem is engedte volna. A sajátosan „Adys” megbánó gesztust őrzi Rozsnyaynak szóló dedikálása is 1908. december legelején.

²¹ Lásd PIM, Kézirattár A 144. [A hat poétán kívül a második antológia előszóírója, Kollányi Boldizsár dedikálja még a kötetet, de megjegyzéseket találunk benne a szegedi Pálos Endrétől (Juhász Gyula barátja, eredeti nevén Eisner Manó), illetve a tulajdonos Rozsnyay Kálmántól is.]

²² Lásd erről Boka László: A *Holnap* „kültagjai” és a karrier – Két évnýtány, in *Uő: Peremek és középpontok. Tanulmányok a 20. század első felének magyar irodalmáról*, Bp., Balassi, 2018., illetve Bíró-Balogh Tamás: A *Holnap* társaság „botrányos” kültagja. Rozsnyay Kálmán Nagyváradon. *Tiszatáj*, 2008. november, 115–135;

²³ A *Holnap* 1908. szeptember 27-én tartotta Nagyváradon a Vajda Jánosnak szentelt irodalmi ünnepségét, egyúttal első nyilvános bemutatkozását. A Lédával az oldalán megjelenő Ady előadást tartott az esten, akárcsak Dénes Sándor, a későbbi elnök. Az előadásokat a *Nagyváradi Napló* 1908. szeptember 29-i száma közölte. A *Holnap* Társaság ekkor még hivatalosan nem alakult meg; az alakuló ülés csak 1908. október 14-én volt.

tartásokkal érdemes kezelnünk azon mondatát, miszerint az egyéni portré „Akkori lejegyzéseim nyomán olyanformán állapítható meg, hogy egy-két hónappal a »duk-duk affér« utáni időből való.”²⁴ Emőd tehát nyilvánvalóan rosszul emlékezett, feltehetően az 1908-as fontos és sűrű esztendő lebegett csak a szeme előtt, az akkori szervezkedések és megvalósulások izgatott és kusza időszaka. Ady ekkor valóban gyakran megfordul Nagyváradon, Hegedűs Nándor, Király István s Kovalovszky Miklós is megjegyzi, hogy szinte többet, mint Pesten, ahol 1908 februárjától munkáját is elveszítette. Emőd 1923-as lírai emlékezésében ezen sorsdöntő hónapokat és eseményeket akarta nyilvánvalóan felidézni, mintegy a közlendő fotográfiákhoz kötve történetekként elmesélni, megismételni.

Ha tehát a képek 1908-ban készültek, a kérdés továbbra is csupán az, hogy pontosan mikor: tavasszal avagy ősszel? A tavaszi időpont mellett ugyanis – amit E. Csorba Csilla feltételez, februári vagy áprilisi lehetőségeket megjelölve – több őszi időpont is elképzelhető: 1908 szeptemberében legalább kettő, s októberben is minimum egy. A második (háromalakos) fényképről legutóbb Bánfi Tamás írt a *Kortárs* hasábjain,²⁵ ő viszont figyelmen kívül hagyta a két fotó nyilvánvaló összetartozását a datálásra vonatkozó fejtegetései során. Mindemellett ő csupán Emőd egy 1934-es dedikációjára és az akkor született pár sorára hivatkozva állította (pontosabban készpénznek vette), hogy a fotó a *Nagyváradai Napló* szerkesztőségében készült volna, ami bizonyosan nem tartható, a kép egyértelműen fotográfusi műtermi beállításban készült. Ugyanebben az említett dedikációban Emőd a fotográfiáról már annyit írt: „1907 körül”. Bánfi, aki helyesen megkérdőjelezi ezt az időpontot – ha más miatt nem, hát azért, mert 1907-ben a *Nyugat* még nem is létezett, karácsonykor jelent meg, de már 1908-as dátummal – a helyszínt tekintve viszont hitelt ad Emődnek, tévesen. (Ugyanitt, a *Kortárs* oldalain egy birtokában lévő négyoldalas, Sugár Jenőnek szóló Emőd-levelet is közölt. Minthogy annak az érintett fotográfiához nincsen köze, külön nem térek most ki rá, az jól látható viszont, hogy az 1943-as levél mellé küldött fotó – esetünkben a három alakos fotográfia – leírása sem a helyszínt, sem az időpontot tekintve egyáltalán

nem vehető készpénznek, sőt.) Bánfi sajnálatosan Nagy Mihály személyét is a *Nagyváradai Napló*hoz köti Emőd emlékezetére hagyatkozva, ami nyilvánvaló tévedés: Nagy az említett időszakban még a helyi rivális lapnál, a *Szabadságnál* dolgozott, ahogyan az többek között a neki szóló Ady-levelek címzéséből is egyértelműen kitűnik!

Az azonban nem kizárt, amit Bánfi is feltételez a „hármass” fotográfia bennünket érdeklő időpontja kapcsán, ti., hogy 1908 tavasza *helyett* az valójában az év őszén, például a *Holnap* szeptemberi bemutatkozó estjén, vagyis a Vajda Jánosnak szentelt ünnepség alkalmával készült volna. Tudvalévő, hogy az ünnepi esten maga Emőd olvasta fel Adynak erre az alkalomra írt, *Egy néhai költő* című versét (utóbb ez *Néhai Vajda János* címmel került kötetbe), Ady maga pedig éles hangú, a konzervatív, hivatalos irodalom egyes nagyjait sem kímélő előadást tartott az ünnepségen, a városháza dísztermében, ahol Léda is jelen volt. A közös fotó akár közvetlenül ezt megelőzően, délelőtt is készülhetett. De ha így lenne, rögvest adódik egy fontos kérdés: miért nem szerepel rajta maga az ünnepelt antológia? Pontosabban, miért csak a *Nyugat* egyes számai szerepelnének? És hol vannak róla az egyéb poéták, főként a költői hetesfogat legjelentősebb helyi erőit, szervezőit jelentő Juhász és Dutka? Tudjuk, hogy Babits nem volt jelen a nagyváradai városháza dísztermében rendezett fényes ünnepségen, az első antológiát szerkesztő Antal Sándor pedig már Skandináviában tartózkodott szeptemberben, de a többiek mind ott voltak, jelenlétük akkor is indokolt lett volna. Ha Lédáé érthetően nem is, aki Párizsból, Olaszországon át Adyval közösen érkezett haza 1908. szeptember legvégén. Ez volt az első, a helyi nyilvánosság előtt is felvállalt „irodalmi” felléptük. S hol van a Holnap Irodalmi Társaság akkori, első elnöke, Dénes Sándor? Ünnepi öltözetre – ami az indoklásban Bánfinál szerepel s legfőbb érvként hangzik el 1908 szeptembere mellett – egyéb dátumokon is bőven volt ok s lehetőség.

Ady 1908 során több ízben járt Nagyváradon, ha a gomblyukakban látható virág valóban őszirozsa, ahogyan Emőd írta a *Nyugat*ban közölt írásában, a Holnap Társaság október 14-i alakuló ülése inkább lehetne a dátum. A *Holnap* szeptember 27-i bemutatkozása mellett ugyanis az október közepi dátum sem kizárt, sőt. Ady azon is jelen volt, ráadásul ott már visszafogottabb hangnemben igyekezett csillapítani a leginkább Juhászék által kielezett főváros-vidék ellentétet és a Pest-ellenességet, mondván a *Holnap* „nem akar irodal-

²⁴ EMÖD: Két Ady-kép, *Nyugat*, i.m.

²⁵ Vö. BÁNFI Tamás: Ady fényképe. Emőd Tamás Várad című verse és a Rózsavölgyi Kiadó szerkesztőjéhez írt levele. *Kortárs*, 2018/6, 37–40.

mi Barbizon lenni”.²⁶ 1908. október 8.-áról ráadásul ismerjük egy budapesti táviratát is Nagy Mihálynak, melyben azt kéri: „Foglalj Európában szobát, várj éjjeli gyorsnál. Ady”²⁷

Szeptemberben és októberben tehát bizonyos, hogy Ady több napot is a városban töltött. Az is tény, hogy nem egy ízben félig inkognitóban is megjelent kedves városában, csupán a szűkebb baráti köréhez tartozókat értesítve, velük mulatozva egy-egy átutazásakor, s majd csak ha úgy alakult, hogy valami oknál fogva mégis több napra marad, akkor vette fel a kapcsolatot másokkal, „hivatalosságokkal”, bár általában hamar híre ment, hogy a városban tartózkodik. A képen mellette látható két fiatal a bizalmasa volt, akikkel talán a legszívesebben tartózkodott együtt ezekben az években. Egy baráti összejövetelhez a Müller-kioszkban vagy másutt viszont nem kellené feltétlenül ünnepi öltözet. Ugyanakkor, ha biztos, sőt tervezett a fotózkodás, s nem légből kapott ötlet, mint ahogyan Emőd utólag, 1923-ban beállítja, akkor az nagyon is passzol Ady jól megtervezett, minuciózus önkép-építő felfogásához és gyakorlatához, az amúgy is igényes (anyagi lehetőségeit messze túllépő) öltözködéséhez és életviteléhez. Ha szeptember 27., netán október 14., akkor viszont újfent adódik a kérdés: hol a kötet? Hol az antológia?

Ez látszólag – de csak látszólag – újfent a tavaszi időpontot erősítené, a háromalakos képen a három férfiú gomblyukában ráadásul adott esetben tavaszi virág is díszelgethet, leginkább egy gerbera, amely a 18. századtól ismert volt Magyarországon, s kellő gondoskodással egész évben nyílt, egyszóval az Emőd visszaemlékezésében szereplő „őszirózsa” is leginkább csak óvatosan kezelendő bejegyzés. Fontosabb, lényegesebb kérdés talán, hogy milyen *Nyugat*-lapszámokat látunk előttük az asztalkán, s mi végre? Ehhez lát-

nunk kell, hogy van *A Holnap* első hivatalos ünnepségét majd a Társaság alakuló ülését megelőzően más lehetséges őszi időpont is a fényképek keletkezésére.

Az ügyvédjelölt Nagy Mihály, aki „félistenként imádta Adyt”, 1908 őszén szigorlatra készült, s ajánló sorokat kért Adytól, aki érdekében – ez is ritkaság – egyenesen Somló Bódognak írt levelet, aki ekkor már nem a helyi Jogakadémián, hanem Kolozsvárott volt egyetemi tanár. „Nagy Mihály nagyváradi hírlapíró, kedves barátom érdekében” ragadt tollat Ady, minthogy az ifjú jogászjelölt „nagyon szeretné, ha Farkas Lajos tanár úrnak pár jóindulatú szóval ajánlaná. Én is nagyon kérem Önt erre, mert akiről szó van, nagyon derék, jeles, nagy értelmű fiú.”²⁸ Mindez 1908. szeptember 15.-én történt! Ady *A Holnap* ünnepélyes bemutatkozó-estje, a hónap végi Vajda János ünnepség előtt is Nagyváradon tartózkodott tehát, s nyilvánvalóan beszélt, találkozott Nagy Mihállyal. Lédával közös Párizsi és velencei utazásuk után – mint maga írta a kérése mellé Somlónak – „én most érkeztem pár napra”, hozzátéve, hogy „utazom megint haza, falura (Érmindszent, Szilágy-vm) elbujni.” Ady európai utazásukról hazatérve értelemszerűen megállt Váradon, a múzsa szülővárosban, a költő „ünnepélyesebb” ruhája akár ennek is betudható lenne. Nem kizárt, hogy akár a *Nyugat* szerepeltetése is. Ady ugyanis Párizsból írt még 1908 augusztusában sürgetőleg Osvát Ernőnek levelet, jelezve ebben, hogy: „kértem a *Nyugat* utolsó négy számát”, azokat viszont nem kapta meg velencei utazásukig sem. A hazafelé úton tudjuk, hogy megálltak Kaposváron, budapesti megállóról viszont nem tudunk. Nem kizárt, hogy a fővárosi lapokat így eleve Nagyváradra kérette, oda küldették utána. *A Holnap* pedig még hivatalosan nem jelent meg ekkor, még „csak” beharangozták: bár kinyomtatták szeptember elején, de a hivatalos ünnepségre majd csak hó végén került sor, meglehet a szerzőik sem kapták kézhez, vagy úgy gondolták, nem ildomos a hivatalos, komolyan megkoreografált bemutató előtt ezzel mutatkozni. Mindez szeptember közepi dátumot valószínűsíthet elsődlegesen.

Meglehet egy hajszállal erősebb érv csupán, mint az 1908 tavaszi lehetséges időpont, s legfel-

²⁶ „A *Holnap* nem akar éretlen falusi, vidékieskedő forradalom lenni, amolyan irodalmi Barbizon; nem akar vidéki tüntetés lenni a fővárosi irodalom ellen. [...] *A Holnap* a felébredő kultúrérdeklődést és irodalmi lelkiismeretet akarja ébren tartani és fokozni. És hogy erre hivatása van, – eddigi gyönyörű működése bizonyítja.” Lásd a *Nagyváradi Napló* 1908. október 16-i híradását (*Nagyváradi Napló*, 1908. október 16.), illetve: ILIA Mihály: *A Holnap születése*, Irodalomtörténeti Dolgozatok 13, 89–101 (Szeged, 1960), 49. sz. jegyzet.

²⁷ Az Európa nevű szálló a vasútállomás közelében, a Stern-Brüll ház szomszédságában volt. A táviratot lásd: Ady Endre távirata Nagy Mihálynak, 1908. okt. 8 in *Ady levelezése II.* (1908–1909) i. m.

²⁸ Somló Bódog szeptember 26-án kelt válaszleveléből az idekívánczó rész: „Igen, Nagy Mihály a római jogból, sajnos, nem volt megmenthető. Minthogy azonban csak ebből az egy tárgyából esett baja könnyű lesz a rendbehozatal.” – Lásd *Ady Endre Levelezése II.* (1908–1909) i. m., 83.

jebb Ady változó hangulataihoz mértén vastagszik az a hajsza, de ettől még mindkét esetben megáll a legfőbb s legfontosabb indoklás, ami a fotó(k)hoz kívánczik: A *Holnap* szellemi szövetségét látott s remélt sokáig a *Nyugat*ban 1908 októberéig, amikor meglehetősen felületes és fanyalgó kritikát közöltek Osváték a nagyváradiak legnagyobb döbbenetére. A viszony később sem lett teljesen baráti, a második antológiáról Tóth Árpád kritikája finoman szólva is konkurencia-viszonyt leplez, s a kettő között ugye még Ady dukduk-cikke is borzolta a kedélyeket. 1908. október előtt azonban más a helyzet: Ady a kezdeti, pezsgő, reménykedő helybéli szervezkedések idején (a holnaposok őt akarták induló lapjuk főmunkatársának is megtenni) és a párizsi-velencei útvjáról hazatérve is készülhetett ilyen fotót. Az antológia ünnepélyes bemutatásakor is ez a modernnek táborai közötti szellemi azonosulás lesz a legfőbb üzenet.

Az is vitathatatlan, amit Emőd visszaemlékezése is kiemelt, hogy a fényképek, de leginkább az egyéni portréfotó még „a boldog, vidám Adyt mutatja, a csillámló szeműt, mosolyos szájút”.²⁹ Ady itt valamiben reménykedik, még bizakodik, vagy legalábbis büszke, optimista. A *Nyugat* legelső számai éppúgy lehetnek okok minderre, mint a bemutatásra kész, de még felfedetlen antológia, előttük pedig 1908 egyéb *Nyugat*-számai is szerepelhetnek, nem feltétlenül a legelső lapszámok valamelyike: például az augusztusiak, melyekben Ady szintén versekkel szerepelt. Biztos csak az, hogy az antológia országos „berobbanása” előtti időről beszélünk, ezen belül pedig az, hogy ha tavasz (leginkább április) vagy méginkább a kora ősz (leginkább szeptember közepe). A kérdés nehezen eldönthető.

Érdemes lehet az egész év szempontjából is felidézni e ponton, hogy Ady 1908 februárjától állás nélkül maradt, kénytelen volt megválni a *Budapesti Naplótól*, s ez igen mélyen érintette. 1908 első hónapjaiban – mint leveleiben maga írja elkésereedve – végleg „leszámol” Budapesttel, az éppen csak elindult *Nyugat* még nem tud biztos egzisztenciát nyújtani. Február legutolsó napján írja Biró Lajosnak Berlinbe, hogy „most telt le három havas fölmondásom a B. N-nál [...] azt hiszem vége mindennek”³⁰, ugyanazon a napon Párizsba Lédáéknak így fogalmaz: „Utálom, utá-

lom szívemből Budapestet”.³¹ Ady ekkor mond örömmel igent a nagyváradi szervezkedőknek, akik kezdetekben még folyóirattervvel állnak elé. Antal Sándor 1908 március 11.-én egészen pontosan azt írja neki: „A lap ügye jól áll”, s „május elsejére, vagy még hamarabb felveheti a kívánt 400 korona előleget”.³² A *Naplótól* való elszakadás, a bizonytalanság tehát februárban még nem, de áprilisban már mutathat bizakodóbb Ady-t tekintet Nagyváradon. Ady 1908. április legelső két napjában ismét Nagyváradon tartózkodott, ráadásul Budapestről jövet, s már Párizsba készült. Ady ugyanekkor több ízben is dicsérte a *Nyugat* 1908. márciusi számait, Lédáéknak Nagyváradról írva 1908. április 2-án kelt levelében pedig megerősítette: „Egy bizonyos, hogy Budapesttel végképp szakítottam.”³³ Mindezen túl, Ady magánéletében és írói pályáján is fordulatokat hozott az esztendő, amikor nagyon nehéz olyan alkalmat találni, amikor ne a magányos, beteg, elkésereedett és vívódó Adyt, hanem egy optimistábbat látnánk. 1908 szeptember közepe ezen kivételes időszakhoz tartozott, akkor is, ha tudjuk, ez is csak rövid időre szólt. (Nem véletlen, hogy Ady ekkor vitte el Lédáját is első ízben a felújított szülői házához, Érmindszentre.)

Mindezekkel együtt is úgy gondolom, van az április-szeptember datálási tengelyen túl más megoldandó kérdés is az irodalom- és fotótörténetészek előtt e két ismert is ismeretlen fénykép s annak genealógiája, illetve utóélete kapcsán. Nem kizárt, hogy Juhász maga írta Ady portréja alá az említett sorokat a rá nagyon is jellemző lila tintájával. Legalább ilyen fontos kérdés lehet az is, hogy a Lember-féle műterempapírra 1910. márciusi dátumot író Emődhöz mikor került a másik, tehát a háromalakos kép, s hogy mikor került ez alá a Juhásztól kölcsönzött két sor: netán éppen akkor márciusban? Netán két kerek évvel a fotó elkészülte után? Ez megint a tavaszi időpontot erősítheti. Emőd írta rá a Juhász-parafrazist? De akkor miért a külön tinta? S vajon addig Emődnek ne lett volna e fényképből egyetlen példánya sem? Azt tudjuk, hogy Emőd 1934. május 4-én Budapesten ezt a fotográfiát ajándékozta Sugár Jenőnek, mellé *Várad* című versének kéziratával „a váradi szép napokra gondolva”. (Sugár Jenő a Rózsavölgyi és Társa Kiadó szerkesztője volt). De

²⁹ EMÖD: Két Ady-kép, *Nyugat*, i. m.

³⁰ Ady Endre levele Biró Lajosnak, 1908. febr. 28. in *Ady levelezése II.* 20–21.

³¹ Ady Endre levele Diósi Ödönéknek, 1908. febr. 28., Uo., 21.

³² Antal Sándor levele Ady Endrének, 1908. márc. 11., Uo., 30.

³³ Ady Endre levele Diósi Ödönéknek, 1908. ápr. 2., Uo., 40.

23

milyen formában adta? Eredetit vagy reprodukciót? Ma a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára is csak egy reprodukciót őriz, az OSZK Kézirattárának Emőd-fondjában pedig nincs nyoma e hármasképnek. Bánfi Tamás nem említi, hogy eredeti vagy csupán kópia került a tulajdonába. Elképzelhető, hogy Rozsnyai Kálmán gyűjteményébe került volna egy eredeti, akinek – mint szó volt róla, hisz maga Emőd is ezt írta – az egyéni Ady-portré is a birtokában volt? Csupa megválaszolendő kérdés.

Utaltam rá, hogy Rozsnyay Kálmán 1908 decemberétől kezdődően pár hetet Nagyváradon töltött, 1909 januárjában komolyabb sajtóbotrány is kialakul körülötte (az ő fordításában játszott a Szigligeti színház ősbemutatóként Wilde *Pádua hercegnőjét*, az első előadásoknak ő volt a konferansziéja, de a színpadról a modern költészet kapcsán is „értekezett”), amiről nem csupán a helyi, de az országos lapok is beszámoltak. Ha a hármaskép fotográfia ekkor már nagyvárad körökben ismere-

tes volt – s minden bizonnyal az volt – majdhogynem kizárt, hogy a Juhással jó barátságot ápoló Rozsnyay (1908 decemberében vagy legkésőbb 1909 januárjában) legalább egy kópiát ne akart volna – akkor ott vagy utóbb – beszerezni. Szinte bizonyos ugyanis, hogy az egyéni Ady-portré is ekkor került a tulajdonába, ezért is feltételezhető forrásként a Juhászra jellemző lila tinta, s tudjuk, hogy ekkor kerültek birtokába a begyűjtött dedikációk is *A Holnap* első kötetében. Rozsnyai afféle fő foglalkozásként Ady-relikviákat gyűjtött. „Ha Juhász vagy valamelyikünk egy félbemaradt vers kéziratát az asztalon felejtette, Rozsnyay gondosan felszedte és féltve rejtette el kopott, nagy havelockja zsebében” – írta róla Dutka Ákos.³⁴ Rozsnyaiék (a Dapsy Gizellával 1908-tól kibontakozó kapcsolata, majd 1910-es házasságkötésük

³⁴ DUTKA ÁKOS: *A Holnap varosa: Regényes korrajz a nagyváradai „A Holnap” születésének idejéről*, Bp., Magvető, 1955, 229.

után) kalandos-tragikus életet éltek, a pár Szeghalomról, a kiépülő Horthy-éra elejének börtönei után, Nógrádverőcén telepedhetett le. Itt a négy mestergerendás parasztszoba egyikét kizárólag az Ady-gyűjtemény tette ki, mely valóságos múzeum volt. A *Színházi Élet* 1928-as száma a nógrádverőcei házban tett látogatás kapcsán írja: „Fanatikusa a művészetnek. A hisztériáig imádja a művészi tárgyakat.”³⁵ A cikk, mely rövid interjút is közölt, képekkel is illusztrálta az egykori muzeális gyűjteményét, köztük Rozsnyay dolgozószobáját, benne Wilde íróasztalával, Rodin egyik mellszobrával és egy agyag kéztanulmányával, ami később a Szépművészeti Múzeum tulajdona lett, Anatole France üdvözlő soraival, Déryné díszpoharával, Egressy Gábor kézzel hímzett arcképével, de természetesen az Ady-gyűjteményt is említi. Ez a tetemes gyűjtemény képezte aztán a nagyváradi Ady-Emlékmúzeum törzsanyagát. Mint azt az ifjabbik Hlatky Endre főispántól és a megvásárláshoz vele tartó Tabéry Gézától, illetve a szintén jelen lévő Dutka Ákostól is tudjuk, Rozsnyai az Ady-, Léda-, és *A Holnap*hoz köthető relikviáit 1942. decemberében 7500 pengőért

adta el Nagyvárad városának.³⁶ A gyűjtemény még eljutott Nagyváradig, jelentős része ugyanakkor a háborús időkben (véltetőleg tűzvész következtében) odaveszett. Elképzelhető, hogy ezért nem található egyetlen példány sem az itt tárgyalt fotográfiák eredetijéből a végül csak 1955-ben megnyílt nagyváradi Ady-émlékmúzeumban.

További lappangó fotók és kópiák ettől még fölbukkanhatnak, kiegészítve jelenlegi tudásunkat, akár új részleteket is napfényre hozva, megvilágítva egy-egy javarészt már ismertnek gondolt történetet. Nemrég egy szintén 1908-as, Juhász Gyula-féle közismerten ál-Ady-vers (tehát Adyra csak rájátszó, őt némiképp parodizáló, az ő hangján írt bökvers) autográf kézírata tűnt fel, egy olyan versé, melyről látszólag mindent tudunk. Az új adatok mindig felülírhatnak, kiegészíthetnek korábbi ismereteket, ez az elkötelezett filológia és a tudományos igényű állományfeltárás lényeges sajátossága. Ennek az utóbbi verskéziratnak az esete már egy újabb tanulmány keretében lesz tisztázható.

³⁵ „Magyarország leggazdagabb koldusa, aki Wilde Oszkár íróasztalán dolgozik, Lenbach festette meg az arcképét és Rodin mintázta meg a szobrát”, *Színházi Élet* 18, 35. sz. (1928): 22–24, 22.

³⁶ Hlatky Endre: Ady Endre és a „Holnap” múzeuma Nagyváradon, *Magyar Csillag*, 1943/4. (március 15). 302–305.